Стойчо Бонев (Шумен)

ЗА ПРЕСЛАВСКАТА КОСТЕНА ПЛАСТИКА

Осветляването на проблемите, свързани със зрелия период на ранното средновековно българско приложно изкуство, едва ли би било възможно, ако предмет на проучване не станат поотделно всички негови прояви. В този смисъл детайлното разглеждане на някои от най-забележителните творби на малката костена пластика от Преслав придобива особено значение. Богатството на последните се изразява в релефно представени растителни орнаменти, животински и човешки изображения. Въпреки, че количеството им не е твърде голямо, то вече позволява определено да се съди за технологическата и художествената им основа в периода IX—X в.

Настоящата работа ще разгледа два паметника на костената пластика от Преслав с изображения на животни. Това са правоъгълни пластини с краища, оформени като релефен кант, който рамкира представеното изображение. Върху този род паметници са се изобразявали реални животни обикновено с плосък релеф, в динамични и раздвижени пози. Представените животни са в някакъв върхов момент на поведението им, различен от обикновеното им държание. Тази особност е позволила на художниците да запълнят цялото поле и незаетите от изображението части да останат съвсем малко. От друга страна, сложната поза е компенсирала липсата на сюжет, който напомня за съществуването си само чрез напрегнатите животински фигури. В случая емоционалното възприемане на действителността е заменило разказвателния елемент, което пък е довело до обръщане на погледа към динамичното третиране на животното.

Една такава пластина е открита в долната от двете църкви до Чупката на източната крепостна стена на Вътрешния град в Плиска[1]. В плосък релеф върху нея е изобразено животно, за вида на което няма единно становище. Разкопвачът е допуснал, че това е сърна, а някои автори, занимавали се с находката по-късно, идентифицират животното с магаре[2]. Възможно е обаче на пластината да е представено конче, за което говорят и някои от отличителните белези. Главата е със силно удължена муцуна и ярко изразени челюсти, както и при други конски изображения от или върху кост. Шията е удължена, без грива, която при възприетия реалистичен маниер на изобразителност, ако беше магаре резбарят несъмнено щеше да отбележи. Гърдите са силно издути — факт, на който Н. Мавродинов обърна внимание като характерна черта на конските изображения в ранносредновековното българско изкуство[3]. Опашката е дълга, неокосмена, извита нагоре над тялото. Не на последно място трябва да бъдат

съображенията, свързани със спецификата на магарешкото изображение в изкуството и литературата въобще. Античността, както и Средновековието го използуват предимно за реализирането на хумористичен сюжет, какъвто при създаване творба на малката пластика едва ли може да се очаква. Аналогиите, свързани с тези паметници, подкрепят това наше предположение. В изображението обаче има черти, които не са характерни за коня. Това са прекомено дългите и заоблени в края уши, както и загатнатите чифтокопитни крайници. Вероятно не е лишена от основание догатката на В. Мавродинова, че изображението е творческо пресъздаване в едно цяло на отделни елементи от реалния животински свят[4].

Технологически животинската фигура е постигната чрез вдълбаване на фона, т. нар. изрязан релеф, при което се е получил и релефният кант по краищата. Незаетите от изображението части на пластината са запълнени с групички разнопосочени изтъкнати линии. Направата на тези линии е с декоративна цел и се срещат и при останалите подобни паметници на костената пластика в Преслав. Едва ли в случая е правилно една от тези линии над шията на животното да се тълкува като стрела или копие, а още по-малко можем да търсим тук представяне на ловна сцена. Това би нарушило замисъла на художника да съсредоточи вниманието на зрителя изцяло върху състоянието на животното, върху красотата и хармонията на движенията му.

Датировката, която разкопвачът отдава на тази пластина, а именно VIII или IX в., не е убедителна. Още по-малко като сравнителен материал за изображението може да се ползува конят от мадарският скален релеф, който, както е известно, се отнася към представителната монументална скулптура от началните години на Първото българско царство. Пластината, която разглеждаме, е творба, която издава дълга косторезбарска традиция, сигурно овладени технологични и изобразителни похвати. Такива преславските майстори са могли да придобият едва през X в., което е и най-вероятната датировка на този паметник. Цялостното проучване на костената продукция от времето на Първото българско царство ясно говори за прерастването на косторезния занаят от VIII—IX в. в приложна художествена техника през X в., която съществува паралелно с производството на костени предмети с утилитарна цел.

Другият паметник на костената пластика с животинско изображение произхожда от манастирския комплекс в м. Тузалъка в Преслав[5]. Върху правоъгълна пластина с размери 4×4,5 см. е представена хищна птица, най-вероятно сокол, с голям и остър клюн и мощни извити нокти. И тук изображението е включено в релефна рамка, а фонът е набразден от радиални релефни линии. Тялото е получило известна деформация, като е било умалено и силно скъсено. Това от своя страна е дало възможност на художника да насочи вниманието към силните и могъщи криле, разперени като пред нанасяне на последния и решаващ удар върху жертвата. Величественият вид на птицата се открива и в силно издутите гърди, големият клюн, мощните крака, гордата стойка. Изказаните по-горе общи съображения за този вид паметници относно изобразителното им решение се отнасят напълно и за пластината със сокола. Двете изображения издават сходни стилови белези, което позволява да ги отнесем към продукцията, ако не на едно и също ателие, то към един и същ художествен кръг. Всичко това, както и безспорните обстоятелства около откриването на втория

разгледан паметник, насочват със сигурност около средата на X в. Не е без значение и фактът, че в същия манастир са установени сигурни данни за съществуването на ателие за художествена обработка на кост[6].

Костените пластини с животни от Преслав намират аналогии и са в съгласие с подобни творби на приложното изкуство от различни центрове на византийската империя. Животински изображения върху пластини от обикновена кост са открити в Коринт[7], а върху пластини от слонова кост, принадлежащи на официалното константинополско изкуство, се съхраняват в редица световни музеи[8]. Тяхната изработка се открива навсякъде, докъдето е достигнало византийското художествено влияние. Подобни, както и с по-различна форма пластини са постъпили от разкопките в Херсонес и се поставят в един значително широк хронологичен обхват — X—XIV в.[9], като тези с по-фино изпълнение се локализират в първите векове на този период[10]. В това отношение преславските екземпляри заемат място в началните граници на цялата серия творби от този род във византийския свят, което увеличава значението им за техния произход и развитие. А. В. Банк счита, че широкото разпространение на костените пластини с релефно изобразени животни е едно от свидетелствата за единството на художествените явления във византийския свят[11]. Очевидно и нашите екземпляри са резултат на тази близост с представителното приложно изкуство на Византия от X в. насетне. Византийските творби обаче се отличават от разгледаните както в някои елементи на технологичното им осъществяване, така и по отношение на самите животински фигури. Релефът при тях е допълнително моделиран след вдълбаването на фона, представянето на фигурите се доближава твърде много до принципите на класическата изобразителност — точно предаване частите, детайлите и движенията на животното, почти пълна близост с неговия жив прототип. Преславските приложници от своя страна са вложили в изображенията някои характерни за старобългарското изкуство елементи (деформация на фигурите, подчертана експресивност на позите), които ги правят по-живи и довеждат до по-пълно възприемане на емоционалното състояние на животните. Разгледаните творби от Преслав се родеят с византийските само като вид, като жанр в костената пластика. По отношение на своя репертоар обаче, както и относно неговото идейно осмисляне и практическо осъществяване те бележат собствена линия. Всичко това подчертава още веднъж оригиналният характер на някои от явленията в ранносредновековното българско приложно изкуство, независимо че се развива в пределите на византийското художествено влияние.

Предназначението на тези пластини се търси от различните автори на различни места. Едни допускат, че тяхното място е било върху подвързии на книги[12] — други, че са украсявали погребални покрови[13]. Най-вероятно е пластините с животински изображения да са служили като облицовка на страничните стени и капачетата на миниатюрни ковчежета. Страничните стени са носели по няколко такива пластини, поставени в предварително подготвени легла и включени в единна композиция. Възможно е тази украса по стените в своята цялост да е включвала и някои определени сюжети. Това предположение се подкрепя от многобройните запазени ковчежета, принадлежащи на византийското изкуство.

Бъдещите археологически проучвания на средновековен Преслав без съмнение ще допринесат за увеличаване броя на творбите на костената пластика от този род. Съвсем сигурно те ще се обогатят и като форма и

като изобразително решение, и като репертоар. Тогава ще бъде възможно те да се разгледат като обособена проява на старобългарското приложно изкуство и да се изкаже по-определено становище за тяхната връзка с останалите прояви на преславската художествена култура.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Иванова, В. Двете църкви при Чупката на източната стена на Вътрешния град в Преслав. — ИАИ, XX, 1955, с. 478, обр. 16.

[2] Тотев, Т. За обработка на кост в средновековна България. — Археология, V, 1963, кн. 3, с. 90, обр. 9.

[3] Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство (изкуство на първото българско царство). С., 1959, с. 71.

[4] Иванова, В. Цит. съч., с. 478.

[5] Тотев, Т. Преславските манастири — средища на художествен живот през IX—X в. — Векове, 1980, кн. 5, обр. на с. 50; Манастирът „Тузлалъка" — център на рисувана керамика в Преслав през IX—X в. С. 1982.

[6] Тотев, Т. За една игра в средновековна България. — Археология, XIV, 1972, кн. 3, с. 33 сл.

[7] Davidson, J. Corinth. Vol. XII. The Minor Obyects. 1952. Pl. 68, №№ 945, 946, Pl. 69, № 948.

[8] Goldschmidt, A., Weitzmann, K. Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X—XIII Jahrhunderts. Bd I—II, Berlin, 1930—1934, Taf. LIV, № 109, Taf. LXV, № 13.

[9] Банк, А. В. Старые находки в Херсонесе в свете некоторых новых данных. — ВВ, IX, 1956, 186—189; А. Л. Якобсон. Средневековый Крым. Очерки истории материальной культуры. М.-Л., 1964.

[10] Банк, А. В. Прикладное искусство Византии IX—XII вв. М., 1978, 86—88, рис. 67—70; Напоследък Банк, А. В. Некоторые сходные памятники средневековой мелкой пластики, найденные в Константинополе, Херсонесе и в Болгарии. — в: Byzantino Bulgarica, VII (Bulgaria Pontica medii aevi, I), S., 1981, 109—122, изказа мнение, че повечето от херсонеските екземпляри са синхронни по време, т.е. X в. с първата пластина, разгледана в настоящата работа.

[11] Банк, А. В. Прикладное искусство Византии. . . , с. 88.

[12] Монгайт, А. Л. Старая Рязань. — МИА, 49, М., 1955, с. 132, обр. 98.

[13] Банк, А. В. Цит. съч., с. 86, рис. 68.